

Alexandrowicz, Stanisław

Nieznane źródła do działalności Tomasza Makowskiego sztycharza nieświeskiego

Przegląd Historyczny 56/3, 459-463

1965

Artykuł umieszczony jest w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych, tworzonej przez Muzeum Historii Polski w Warszawie w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego.

Artykuł został opracowany do udostępnienia w Internecie dzięki wsparciu Ministerstwa Nauki i Szkolnictwa Wyższego w ramach dofinansowania działalności upowszechniającej naukę.

STANISŁAW ALEXANDROWICZ

Nieznane źródła do działalności Tomasza Makowskiego, sztycharza nieświeskiego

Twórczość i przypuszczalne koleje losu Tomasza Makowskiego były dotychczas badane na podstawie sygnowanych przezeń prac. Zarówno H. Merczyng¹, jak i J. Jakubowski² (który zebrał największą ilość danych o twórczości artysty) nie mogli przedstawić konkretnych informacji o jego życiu oprócz wynikających z chronologii wydanych drukiem sztychów Makowskiego. Stąd też wydaje się celowe podać kilka odnalezionych ostatnio wzmianek o Makowskim, które — choć ułamkowo — rzucają jednak nieco światła na postać, pozycję i losy tego artysty oraz pozwalają rozszerzyć listę jego znanych prac.

Przechowywany w dziale rękopisów Biblioteki Narodowej tom korespondencji nieświeskiej linii Radziwiłłów (rkps IV 3276) zawiera między innymi listy marszałka w. litewskiego Krzysztofa Moniwida Dorohostajskiego do ks. Mikołaja Krzysztofa Radziwiłła „Sierotki“. Tom ten przed I wojną światową znajdował się w Cesarskiej Bibliotece Publicznej w Petersburgu wraz z innymi, pochodzącymi z archiwum nieświeskiego materiałami Radziwiłłów³. Po 1921 r. były one rewindykowane do Warszawy, gdzie w większości uległy zniszczeniu w 1944 r. Z 24 tomów korespondencji ocalały tylko trzy⁴. Strata ta jest dla studiów nad mapą Mikołaja Krzysztofa Radziwiłła i twórczością Makowskiego tym dotkliwsza, że w archiwum nieświeskim Radziwiłłów, przechowywanym obecnie w Archiwum Głównym Akt Dawnych, zachowały się głównie listy księcia „Sierotki“ do Radziwiłłów linii birżańskiej. Korespondencja adresowana do księcia reprezentowana jest bardzo skromnie i przy zastosowanym układzie trudno uchwytana.

Krzysztof Dorohostajski z przydomkiem Moniwid, autor dzieła „Hippica“, którego pierwsze wydanie ukazało się w Krakowie u Andrzeja

¹ H. Merczyng, *Mapa Litwy z r. 1613 ks. Radziwiłła Sierotki pod względem matematycznym i kartograficznym (Jubileusz 300-letni wydanej pracy na polu matematyki stosowanej)*, „Sprawozdania z posiedzeń Towarzystwa Naukowego Warszawskiego“, Wyd. III, 1913, nr 6, s. 416—440.

Uwagi niniejsze powstały na marginesie studium o rysowanej przez Tomasza Makowskiego mapie Litwy ks. Mikołaja Krzysztofa Radziwiłła z 1613 r. Ukaże się ono w „Studiach Źródłoznawczych“ t. X.

² J. Jakubowski, *Tomasz Makowski sztycharz i kartograf nieświeski*, Warszawa 1923.

³ Por. H. M. [H. Merczyng], *Mikołaj Krzysztof Radziwiłł Sierotka i jego przyjęcie katolicyzmu w r. 1567. Przyczynek do dziejów reformacji w Polsce*, PH XII, 1911, s. 1—10; K. Lewicki, *Książę Konstanty Ostrogski a unia brzeska 1596 r.*, „Archiwum Towarzystwa Naukowego we Lwowie“, dział II, t. XI, z. I, Lwów 1933, passim.

⁴ P. Bańkowski, *Straty Biblioteki Narodowej w zakresie rękopiśmiennych źródeł historycznych*, [w:] *Straty bibliotek i archiwów warszawskich w zakresie rękopiśmiennych źródeł historycznych* t. III, Biblioteki, Warszawa 1955, s. 22—23.

Piotrkowczyka w 1603 r.⁵, posyłał rękopis swej pracy do oceny Radziwiłłowi „Sierotce“, podówczas wojewodzie trockiemu, prosząc go o dokonanie poprawek⁶. Jednocześnie ilustracje do książki przygotowywał rysownik księcia, Tomasz Makowski. Przy okazji wypadła uzupełnić spostrzeżenia Jakubowskiego, który znał z autopsji tylko drugie (poznańskie) wydanie „Hippiki“ z 1620 r. i nie był pewny, czy sztychy Makowskiego zdobyły już wydanie pierwsze⁷. Okoliczności przygotowania sztychów do pierwszego wydania oraz niektórych późniejszych prac Makowskiego poznać możemy z następujących fragmentów listów Dorohostajskiego do księcia „Sierotki“:

Szareszewo, 15 lipca 1602

— P. Makowski WM dosyć sufficienter mię contentuje. Jego abdrucki podobają mi się, zwłaszcza iż Polak nie Niderland. Jedno, że się coś w robocie późni. Proszę z pilnością WKsM, żeby mógł magis być sollicitus, więc żeby się inszemii jakimi robotami, za łaską WKsM do czasu pewnego nie zabawił. Zasłużę tę łaskę WKsM ze wszechmiar — [Biblioteka Narodowa, rkps IV 3276, k. 243].

Dorohostaje, 29 września 1603

— Zaledwie mi wypartolono na tym sławnym przedmieściu włoskim, a krakowskim mieście moję Hippicam i to jedno egzemplarzów sto, bo do tablic drukarzów nie mają umiejętnych. Jakokoliwiek jednak są wydane, posiłam ich WKsM parę egzemplarzów, a iż nie intrologowanych, ta przyczyna, że na Wołyniu nie tylko intrologatora nie masz, ale ledwie i czobotara dobrego znajdzie. A nie są godne, aby w cudzej sukience chodzić miały — [tamże, k. 245].

[w dopisku:]

— Przywiązałem wtóre książki p. Makowskiego, który w nich nawięcej pracował. Proszę, ażeby mu były za łaską WKsM oddane [tamże, k. 245].

Szerezewo, 9 marca 1604

— P. Makowskiego, który był już dyszłem do Krakowa nakierował, korzystając w łasce WKsM i poniekąd za perswazyją moją, do WKsM nazad się nawraca, na tym chcąc przestać, co mu od WKsM ad victum et amictum honestum podane będzie.

Prosił mię jednak w tym i przyrzekł do WM, żeby mu w jurgielcie gotowych pieniędzy cokolwiek nad to, co od WKsM onemu postępowano, przydano być mogło. A on pilno i wiernie operam suam navare WKsM we wszystkim obiecuje.

Tenże przy mnie się nieco zadzierzywając, aby nie próżnował, narysował z informacyi mojej obłęzenie i bitwę pod Kokonhauzem przesłał ad laudem Janei familiari WKsM⁸. I tak ja rozumiem, że tam dobrze et vere wszystko stanęło i miał był one na miedzi wyrysować. Też i insze podobne stamperki z naszych kątów do cudzoziemskich miast przesyłane bywały, a stamtąd je in lucem dipromebant.

⁵ Por. *Polski Słownik Biograficzny* t. V, s. 331—333.

⁶ Krzysztof Dorohostajski do Mikołaja Krzysztofa Radziwiłła, Szerezewo 6 czerwca 1602; „Hippiatrią moję, jeśli już WKsM niepotrzebna, proszę o odesłanie onej. Także i o zdanie WKsM i gdzieby się WKsM co tam ująć i przydać zdało, gdyż wiem, że WKsM w tym wszystkim dobrze większą nad mię *expentiam* mieć raczysz” - - BN rkps IV 3276, k. 240.

⁷ J. Jakubowski, op. cit., s. 18—19.

⁸ Chodzi tu o bitwę pod Kokenhauzem (Koknese), stoczoną 23 czerwca 1601, w której hetman w. litewski Krzysztof Mikołaj Radziwiłł „Piorun” rozbił prze-ważające siły szwedzkie. Zob. St. Herbst, „Wojna inflancka 1600—1602”, Warszawa 1938, s. 88—92. Dorohostajski dowodził w tej bitwie dużym oddziałem jazdy armii litewskiej. Wspomniany Jan „familiaris” Mikołaja Krzysztofa Radziwiłła to niewątpliwie jego szwagier — kanclerz i hetman koronny Jan Zamoyski, żonaty w latach 1577—1580 z najmłodszą siostrą księcia „Sierotki” — Krystyną.

Posyłam i to sub censuram WKsM, abyś WM pierwej odrysowaniu przy-
patrzywszy się, bądź to do wydania na jasność gdzie indziej posiał, bądź też onemu
wyrysować zlecił suo presso nomine, a abdruk może przedsię wynieść, z którego
miasta cudzoziemskiego. Raczzę tedy WMMMP z tym to uczynić, co jest wola
WKsM — [tamże, k. 294].

Szereszewo, 3 kwietnia 1604

— P. Makowski nawraca dyszlem ku WKsM posługom. Za którym proszę,
abyś WKsM onemu miłościowym i łaskawym panem być zawsze raczył. Boć czło-
wieczek, jakom dojrzał, skromny i pilny jest barzo w robotach swoich —
[tamże, k. 252].

W zestawieniu z powyższym zmienia się interpretacja odnalezionej
w swoim czasie przez Jakubowskiego wzmianki rejestru wydatków
księcia „Sierotki“, zanotowanej (z opóźnieniem) pod datą 25 marca 1604:
„Tomaszowi Makowskiemu, gdy jechał do Szereszowa, za wiadomością
pana Kochanową dał na strawę fl. 8“⁹. Wyjazd ten nie musiał łączyć się
ze zbieraniem materiałów do mapy, lecz raczej z załatwianiem bliżej
nieznanych spraw księcia „Sierotki“ u Dorohostajskiego. Możemy przy-
puszczać, że również Makowskiego dotyczy druga pozycja tejże księgi
pod datą 1 września 1604: „Tomaszowi, jadącemu w potrzebie Jego KsM
do pana Marszałka dał na strawę fl. 6“¹⁰. „Pan Marszałek“ to niewątpli-
wie tenże Krzysztof Dorohostajski, marszałek litewski.

W związku z pracami nad mapą pozostaje zapewne adnotacja z 2 ma-
ja 1604: „Za olstro do mapy, która się posłała Jego Mci panu Wołowi-
czowi dał gr. 12.9“¹¹. Może był to egzemplarz mapy wcześniejszej
redakcji, posłany do oceny i poprawek.

Z wyżej przytoczonych informacji możemy wnioskować co następuje:

1. W 1602 r. Makowski nie tylko pracował intensywnie nad szty-
chami do „Hippiki“, które sztychował w Nieświeżu (por. wzmiankę
o „abdrukach“ w liście z 15 lipca 1602 i w liście z 9 marca 1604), ale
i nad pracami zleconymi przez Mikołaja Krzysztofa Radziwiłła. Należy
zypuszczać, że wiązały się one z przygotowaniem mapy Litwy.

2. W początku 1604 r. Makowski był zdecydowany opuścić służbę
u księcia, za którą jak widać był zbyt skromnie wynagradzany. Pod
wpływem Dorohostajskiego wrócił do Nieświeża, by kontynuować pracę
z nadzieją na podwyższenie pensji. Jednak los i stanowisko społeczne
artysty pozostawały nadal więcej niż skromne.

3. Podczas trwającego około miesiąca (rozpoczął się przed 9 marca,
a trwał co najmniej do 3 kwietnia 1604) pobytu w Szereszewie narysował
jeszcze przed 9 marca według relacji Dorohostajskiego oblężenie zamku
Kokenhauz (Koknese) w Inflantach i bitwę tamże.

4. Marszałek litewski Krzysztof Dorohostajski wykazywał pewne za-
interesowanie losem artysty, który ilustrował jego dzieło, a Makowski
kilkakrotnie załatwiał u marszałka sprawy księcia „Sierotki“.

5. Być może przed ostatecznym zredagowaniem mapy W. Ks. Li-
tewskiego jej rysunek był przedmiotem oceny przez najbardziej kom-

⁹ J. Jakubowski, op. cit., s. 15. Rejestr ten przechowywany jest w AGAD, Archiwum Radziwiłłowskie, dział II, nr 68; powyższa notatka na s. 69.

¹⁰ Tamże, s. 138.

¹¹ Tamże, s. 83. Chodzi tu zapewne o Hieronima (Jarosza) Wołowicza, naów-
czas podskarbiego nadwornego litewskiego. Por. J. Wolff, *Senatorowie i dygni-
tarze Wielkiego Księstwa Litewskiego*, Kraków 1885, s. 192.

petentnych dygnitarzy, na co zdaje się wskazywać wzmianka o mapie posłanej do Wołłowicza.

Pozostaje do wyjaśnienia sprawa widoków oblężenia i bitwy pod Kokenhauzem. W dotychczasowej literaturze brak informacji o pracach Makowskiego, które wiązałyby się z wojną o Inflanty. Znane są natomiast sztychy Jakuba Lauro, odbite w Rzymie w latach 1602 i 1603 według rysunków nieznanego autora¹². Sztychów tych, które są dostępne w reprodukcjach, wydanych przez T. Działyńskiego¹³, zachowało się siedem. Przedstawiają one (w kolejności numeracji Działyńskiego): I. Bitwę pod Kokenhauzem (Koknese) 22 czerwca 1601, datowany 1603; II. Oblężenie Kokenhauzu przez wojsko polskie i litewskie, zakończone 24 czerwca 1601, niedatowany; III. Oblężenie Dyjamentu (Daugavgriva) przez wojska szwedzkie 10—16 września 1601, niedatowany; IV. Oblężenie Rygi przez Szwedów od 16—26 września 1601, datowany 1603; V. Oblężenie i szturm Wolmaru (Valmiera) przez wojska polskie i litewskie 18 grudnia 1601, datowany 1602; VI. Zdobycie przez wojska polskie i litewskie Fellina (Viljandi) 16 maja 1602, datowany 1602; VII. Oblężenie Białego Kamienia (Paide) przez wojska polskie i litewskie 27 września 1602, datowany 1603.

Zarówno daty wydania poszczególnych sztychów, jak i wzmianki o ich wykonaniu, przesyłce i rozpowszechnianiu rycin Wolmaru, Fellina i Białego Kamienia, zachowane w korespondencji pomiędzy kanclerzem Janem Zamoyskim i opatem Oddutiusem, który pośredniczył w wykonaniu sztychów na zamówienie Zamoyskiego¹⁴, wskazują wyraźnie, że wspomniana praca Makowskiego jest późniejsza niż datowane sztychy. Inaczej przedstawia się sprawa sztychów nie zaopatrzonych w datę odbicia (nr II i III) i nie wymienionych w korespondencji Zamoyskiego.

Sztych II: „Kokonhaus“, który przedstawia oblężenie zamku Kokenhauzu (Koknese) zawiera w obszernej legendzie między innymi następujące wyjaśnienie: *F. Castra Christophori Monwid supr. M. D. Lith. Mareschalci*. Sztych III: *Arcis Dinamunde Rigensique agri delineatio* jeszcze wyraźniej wymienia Dorohostajskiego w legendzie: *Dinamund praecipuum propugnaculum Livoniae, ad Dunae fluvii ostia situm fidei iuria Domini Christophori Monwid M. D. Lithv. supr. Marssalci commissum*. Jak wiadomo, starostwo dynemunckie znajdowało się w po-

¹² Por. J. Mycielski, *Stosunki hetmana Zamoyskiego ze sztuką i artystami*, „Sprawozdania Komisji Historii Sztuki AU” z. 2, Kraków 1908, s. CLXX; St. Tomkowicz, *O artystach pracujących w Polsce i dla Polski cz. II: Wiek XVII*, „Prace Komisji Historii Sztuki” t. II, Kraków 1922, s. LXIV—LXV; J. Fijałek, *Materiały do stosunków rytownika rzymskiego Jakuba Lauro z Polakami w początkach wieku XVII*, „Sprawozdania z czynności i posiedzeń PAU” t. XXXI, nr 3, Kraków 1926, s. 6—7; tenże, *Matériaux concernant les rapports entre le graveur romain Jacques Lauro et des Polonais au début du XVIIe s.*, „Bulletin International de l'Académie Polonaise des Sciences et des Lettres. Classe de Philologie. Classe d'Histoire et de Philosophie” 1926, Kraków 1928, s. 33—34; St. Łempicki, *Medyceusz polski XVI wieku (rzecz o mecenacie Jana Zamoyskiego)*, Zamość 1923, s. 60; też w: *Szymon Szymonowicz i jego czasy. Rozprawy i studia*, Zamość 1923, s. 156; K. Buczek, *Dorobek kartograficzny wojen Stefana Batorego*, „Wiadomości Służby Geograficznej” t. VIII, 1934, s. 262; St. Herbst, *Do zagadnienia malarstwo-kartografia-wojskowość*, „Biuletyn Historii Sztuki i Kultury” t. III, 1934, Warszawa 1934, s. 131—133. Liczne sztychy J. Lauro wymienia K. Estreicher, *Bibliografia polska* t. XXI, Kraków 1906, s. 125—126.

¹³ A. T. Działyński, *Collectanea vitam resque gestas Joannis Zamoyscii... illustrantia*, Poznań 1861.

¹⁴ J. Fijałek, *Materiały*, s. 6—7; tenże, *Matériaux*, s. 34; St. Łempicki, *Medyceusz polski*, s. 60.

siadaniu Krzysztofa Dorohostajskiego, który fortyfikował zamek, by zwiększyć możliwość obrony ujścia Dźwiny¹⁵.

Wydaje się więc pewne, że rysunki, według których Lauro wykonał dwa omówione sztychy, są dziełem Tomasza Makowskiego. Wskazuje na to zarówno treść listu Dorohostajskiego z 9 marca 1604, jak i przytoczone napisy legendy, brak wzmianek o tych sztychach we wcześniejszych listach Zamoyskiego, wreszcie brak dat odbicia na sztychach, w przeciwieństwie do sztychów datowanych. Należy przypuszczać, że książę „Sierotka“ zgodnie z prośbą Dorohostajskiego przesłał Zamoyskiemu bądź rysunki Makowskiego, bądź nawet już wykonane w Rzymie gotowe sztychy. Za tą możliwością przemawiałoby powołanie się Dorohostajskiego na wcześniejsze prace tego rodzaju; chodziło tu niewątpliwie o sztychy Laura odbijane w latach 1602 i 1603.

Nie wymieniony w listach Dorohostajskiego widok Dyjamentu powstał zapewne wkrótce po 9 marca 1604, jak wynika bowiem z następnego listu tegoż z 3 kwietnia 1604, Makowski bawił u Dorohostajskiego co najmniej do tej daty.

Wymaga wyjaśnienia sprawa widoku bitwy pod Kokenhauzem. Jak wiemy z listu, Makowski narysował ją na podstawie relacji Dorohostajskiego. Na reprodukcji sztychu nr I przedstawiającego wspomnianą bitwę, widnieje data 1603, co przemawiałoby przeciw autorstwu Makowskiego. Z drugiej strony jednak na czele jednego z nacierających oddziałów litewskich znajdujemy rysunek przedstawiający Dorohostajskiego z podpisem: *Christoph Monwid Marsch. Sup.* Należy przypuszczać, że albo na widoku bitwy (może na reprodukcji) umieszczono błędną datę 1603 zamiast 1604 i wtedy mielibyśmy do czynienia z przeróbką wymienionego rysunku Makowskiego, albo też wskutek wcześniejszego odbicia sztychu według innego rysunku, praca Makowskiego nie doczekała się wyrytowania jako już zbędna.

Zagadnienie autorstwa czterech wcześniejszych rysunków pozostaje otwarte. List Dorohostajskiego nie wskazuje, by stanowiły one również dzieło Makowskiego. Takiej ewentualności nie możemy jednak wykluczyć, zwłaszcza gdy weźmiemy pod uwagę dość lekceważące traktowanie jego praw autorskich, co znalazło wyraz choćby w pominięciu nazwiska rysownika w sztychach z 1604 r. Za możliwością autorstwa Makowskiego przemawiają również bliskie związki, jakie łączyły księcia Mikołaja Krzysztofa Radziwiłła z Janem Zamoyskim¹⁶.

¹⁵ St. Herbst, *Wojna inflancka*, s. 17, 48, 86, 92; *Polski Słownik Biograficzny* t. V, s. 331.

¹⁶ Por. Wł. Nehring, *Listy Jana Zamoyskiego do Radziwiłłów od roku 1574—1602*, KH IV, 1890, s. 236—257, 494—512. W tym listy do księcia Mikołaja Krzysztofa Radziwiłła: nr 1—4, 7—10, 14, 15, 38, 39, 46—57, 58 (cyrkularz z 22 listopada 1602 do wojsk nakazujący oszczędzanie majątków księcia) oraz 40 (list księcia do Zamoyskiego z 27 lipca 1584), s. 238—241, 243—246, 249, 497—498, 501—507 i 509. Por. też *Archiwum Jana Zamoyskiego* t. I—IV, Warszawa 1903 — Kraków 1948, passim.